

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1939**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1939

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

*Omslagets första sida med motiv från Kammakareverk-
staden på Skansen efter fotografi av Olof Ekberg; sista
sidan med en interiörbild från Glashyttan på Skansen
efter fotografi av Ateljé Wahlberg.*

Tryckt hos

Tryckeriaktiebolaget Thule, Stockholm 1939

"STORA TAVLAN" PÅ ÅRSTA

EN UNIK STOCKHOLMSBILD FRÅN GUSTAVIANSK TID

av Arvid Stålbane

På eftermiddagen den 22 augusti 1826 syntes en vapenpydd, gul kalesch från Djurgårdsslätten sakta köra upp mot höjderna vid "Skantsen". De åkande voro den 73-åriga "änkeryttmästarinnan" Märta Helena von Schnell, född Reenstierna, och hennes gäster en kamrer Brogren med fru, alla stora blomstervänner. Den gamla damen, som på sitt eget Årsta,¹ bild 1, strax utanför Stockholm hade en berömd trädgård, brukade om höstarna sedan några år tillbaka göra denna utflykt till Djurgården för att där njuta av grosshandlare John Burgmans storartade nyskapelser, villan, parken och trädgårdsanläggningarna uppe på Skansberget.

Fru von Schnell har själv beskrivit dessa djurgårdspromenader i den utförliga dagbok "Årstads Dagligt Allehanda — realiteter och bagateller", som hon regelbundet förde under nära femtio år av sitt liv. Ett särskilt stort rum inta där anteckningarna om hennes egen trädgård och park — rörande dessa blir hon gärna vältalig. Så även nu, då hon den 22 på kvällen nedskriver sina intryck från Skansen.

Sommaren hade varit ovanligt het, men i dag antecknar hon:

¹ Årsta i Brännkyrka, ofta förväxlat med Fredrika Bremers Årsta, vilket ligger i Österhaninge socken, har med stor sannolikhet ursprungligen tillhört Birger Jarl. I början av 1300-talet tillhörde det hertig Valdemar, då det även omfattade hela Södermalm och trakten ända ned till Fittja. Det ägdes senare av medlemmar av släkterna Oxenstierna — under 1500- och 1600-talen — Ulfsparre, Posse, Ehrencrona, Cronhielm, Schönberg, De Geer, von Schnell, Reenstierna och Wistrand samt köptes 1905 av Stockholms stad från dess siste enskilde ägare, legationsrådet Rappe, för 2,3 miljoner kronor.

”Mindre hetta. Eftermiddagen var jag tillika med Kamrer Brogrens vid Burgmans Skants på Djurgården och besåg Dess dyrbara och kostsamma anläggningar med stora Alléer, Engelska gångar, Dyrbara utländska växter af oräkneliga sorter — Ananas, Vinrankor i flere långa vinkastar samt kalldrifna rankor, som uppföre högsta tak slingrade sina af mångfaldiga drufvor rikt behängda, fruktbarande drufklasas likasom svenska rönnar, dock voro dessas drufvor af mindre sort än de stora blå och hvita som i vinkastarne hade mera värme.

Persico-, plommon- och magnifika Äpelträd, väl espallierade, visade den skönaste frugt — blomväxternas åtskilliga slag kunde ej räknas.

På ett enda Mulbärsträd voro i år redan 8. kannor Mulbär plockade och ännu voro ansenligt många qvar.

Fikonträden voro lika bördige; men alt har, till och med de stora träden uti alléerne, flere gånger i denna heta och torra sommar blifvit vattnadt.

För 20 år sedan var ett stort gråstensberg, där nu den så kallade Skantsen står, och man såg där blott ohyggliga sprängda Stenmassor. — Penningar och kunskaper förmå uträtta mycket, då Gud behagar därtill gifva sin välsignelse. Många blifva därigenom soutinerade, och mången, lika som jag, fågnad af blotta åskådandet.”

Det nutida Skansen har väl inga exotiska växter att briljera med, men om fru ryttmästarinnan i dag kunde göra ett återbesök på Skansen, skulle även det storverk, som Artur Hazelius och hans efterföljare uträttat däruppe, utan tvivel i lika mån väcka hennes odelade beundran och fågnad. Kanske skulle hon först ta de små grå stugorna för ”eremitager”, sådana som hon själv med kräset val förlagt till romantiska vrår av sin egen engelska park. Men med sitt starka sinne för tradition och sitt levande intresse för Sveriges historia, skulle hon utan tvivel snabbt nog ha fattat innebörden av anläggningens ädla syften. I det nuvarande Sagaliden skulle hon återse den Burgmanska Fåfången och hon skulle även finna att dess lindalléer alltjämt stå kvar.

Bild 1. Årsta herrgård, sydöstra fasaden. Foto Nordiska museet 1927.

Bild 2. "Hörnkammaren innanför salen" i Totties malmgård på Skansen.

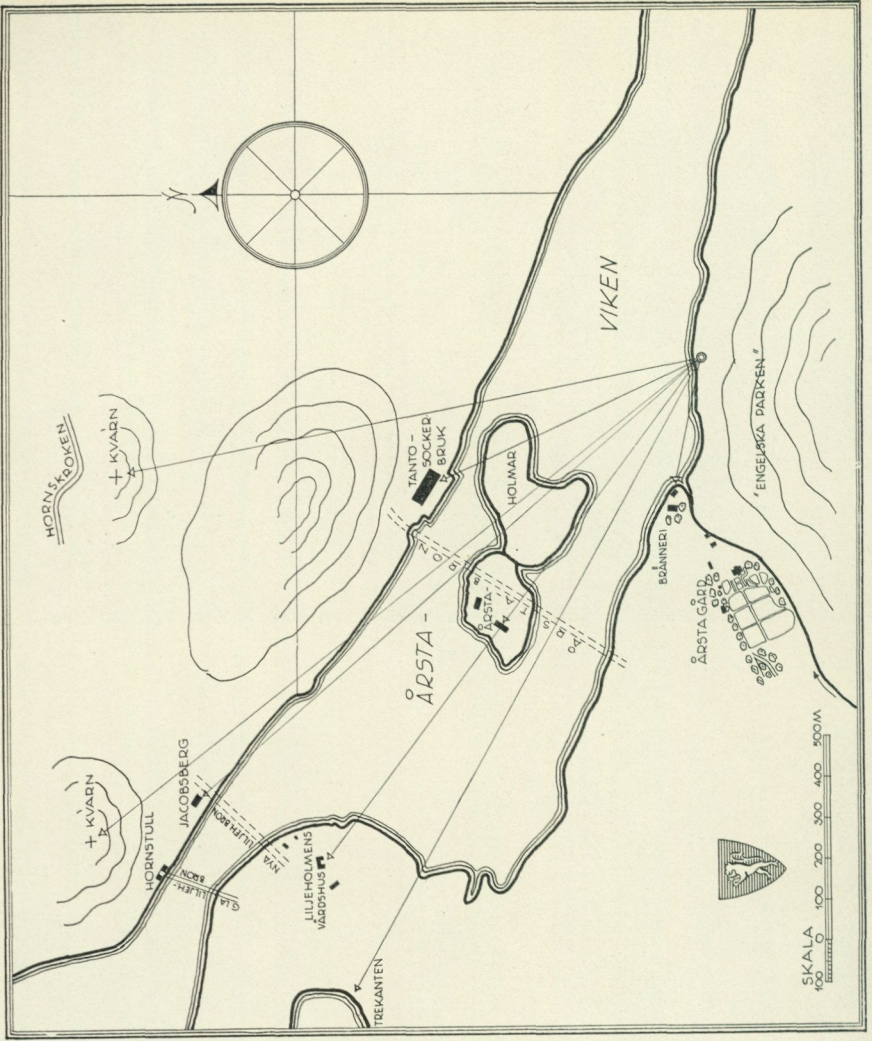

Bild 3. Schematisk orienteringskarta till Årsta-tavlån.

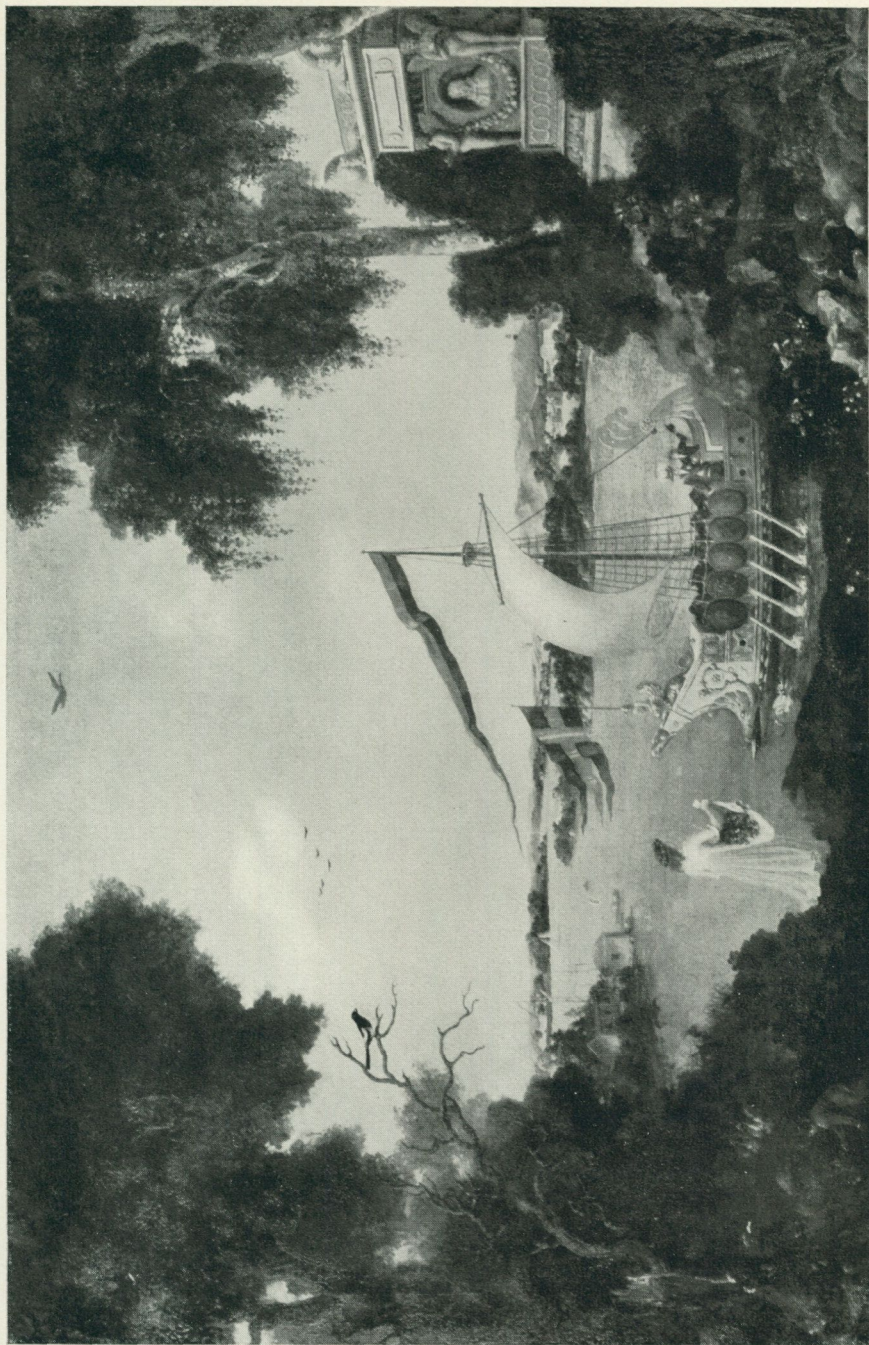

Bild 4. "Stora Taflan" på Årsta. Utsikt från parken mot nordväst. Oļjemålning av Pehr Estenberg. Nordiska museet 81,126.

Bild 5. Pehr Estenberg (1772—
1848). Miniatur av J. E. Bolinder.
Foto Svenska porträttarkivet.

Bild 6. "Birger Jarl". Oljemålning från slutet av 1600-talet. Grips-
holm. Foto Nationalmuseum.

Bild 7. Monument över Birger Jarl. Detalj av Årstatavlans högra parti.

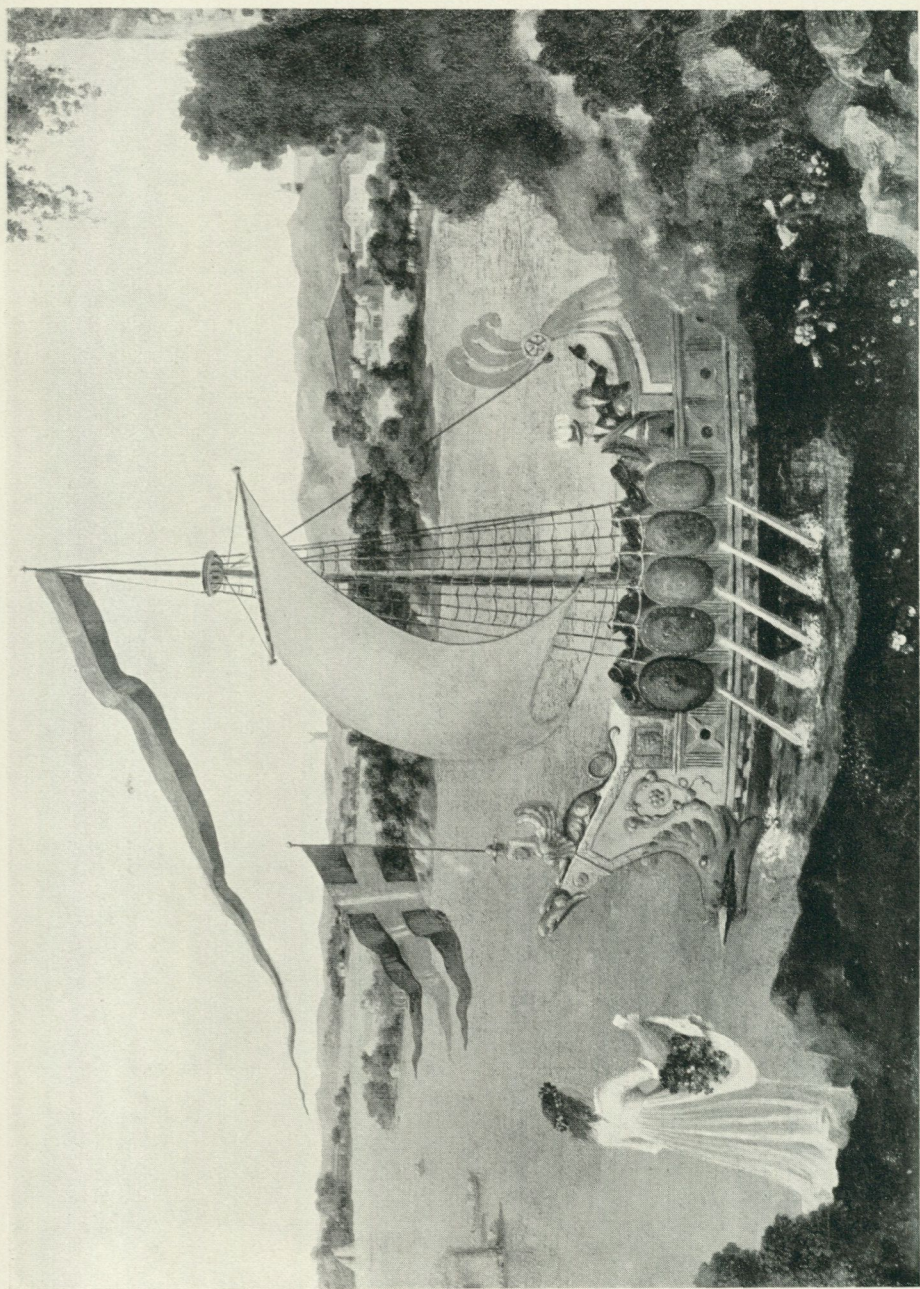

Bild 8. Detalj av Årstatavljans mittparti.

Med någon förvåning men också med ett glatt igenkännande bör hon även hälsa ett par av byggnaderna häruppe. Där ligger ju Jakobsberg, vars välbekanta silhuett hon väl tusen gånger sett skymta mellan träden vid Hornstull under 65 års färder till och från Stockholm. Vintern 1803—04 hade hon sina små pomeransträd inackorderade där för vård, då de icke ville ta sig hemma på Årsta. Och Totties malmgård — målet för så många av hennes besök under 1800-talets första decennium, genom vilket trolleri à la Tusen och en natt har den förflyttats från Barnängsbacken och hit? Men malmgårdens trädgård finns ej, denna magnifika anläggning med sina fyrkantiga kvarter, rabatter och ruddamm, sina gröna gångar och voljär, som hennes besök framför allt gällde. Och var är orangeriet, byggt av Bellmans barndomsvän, den unge Erik Palmstedt, platsen för så många givande samtal med den hedersmannen trädgårdsmästar Berg, under det man gemensamt beundrade någon sällsynt växt. Så t. ex. söndagen den 4 september 1804, då mästern Berg med stolthet kunde visa "en sort blomma af en utsökt fågring med 4 rosenröda spitsiga blad, 9 höga blomstersticklar och hvilka af 4 mörkvioletta blad i midten syntes lik som om-lindade med ett smalt band. Bladen på denna växt voro lika indianska Syrenblader." Drivningen av orangeriets 40-tal pomeransträd debatterades även med ingående sakkunskap, ty pomeransträden hemma på Årsta äro värdinnans stolthet. En fullmogen "pomerants" delade hon nådigt ut till den värdige ungefär som en gulddosa, skänkt av någon kunglig hand. Vid besöken i Totties trädgård, där för övrigt några av hennes träd under många år hade vinterkvarter, får hon vid hemfärden vanligen en vacker "boquette". Från Årsta kommer sedan ofta ett mera materiellt svar — rotsaker till brukspatron Totties kök.

Malmgården är sålunda icke främmande för fru von Schnell. Skulle hon i dag åter göra den ett besök, har den dessutom en glad överraskning i beredskap, ty där, mitt på fondväggen i "hörnkammaren innanför salen", bild 2, hänger ju hennes egen beundrade "stora Tafla", som hon icke sett sedan den dystra höstdag 1807, då tavlans upphovsman lät hämta den för "af-

copiering" — t. o. m. på själva revolutionsdagen den 19 augusti — men sedan aldrig återställde. I sin breda ram med "blomster-ranckor" hade den då under åren 1798—1807 varit den förnämsta prydnaden i "röda förmaket" på Årsta.

Men icke nog härmed. Trots att målningens proveniens vid dess nuvarande placering var okänd, har med fenomenal intuition i dess omedelbara närhet ännu en tavla blivit upphängd, som en gång befunnit sig på Årsta. Det är en liten på siden broderad kopia av en för Reenstiernorna kär släkttavla, Ehrenstrahls stora målning, som enligt traditionen föreställer stamfadern, Abraham Momma-Reenstierna åkande i ackja efter ren. Till denna kopia, omtalad i fru von Schnells dagböcker, återkomma vi senare.

Den större tavlan, bild 4, är i museets huvudliggare införd såsom: "Oljemålning af okänd. Höjd 1,13. Bredd 1.755. På väf utsigt af Lofön. I förgrunden Gustaf III på sin lustjagt. Till höger ett monument öfver Birger Jarl med inskrift: 'ÅRSTADS MINNE ÖFVER EN ÄGARE, SOM ET ÅR BODT PÅ DES FÄLT, INNAN HAN GRUNDLADE STOCKHOLM'." Notisen om tavlan baserar sig utan tvivel på någon uppgift av föregående ägaren, antikhandlaren A. Mattsson, då den i november 1895 genom byte övertogs av museet. Den felaktiga lokaliseringen uppmärksammades givetvis omedelbart. "Årstads Fält" och Lovön låta icke gärna förena sig, under det att Årstaviken med Liljeholmsbron och Tanto sockerbruk i fonden lätt kunna identifieras. Tavlan framställer sålunda en utsikt mot nordväst från parken på Årsta i Brännkyrka. I sin helhet är den icke något större konstverk, men den är konst- och kulturhistoriskt intressant och har vissa partier, som äro förträffligt målade. Då Tottieska malmgården på Skansen skulle inredas, gav dess motiv anledning till att den kom att ingå i den samling målningar, koppelstick och sydda tavlor, som placerats i "hörnkammaren innanför salen" för att ge besökaren en föreställning om det under 1700-talet ganska vanliga modet att i något rum med enklare väggdekor gallerimässigt hopa tavlor på väggarna.

Emellertid är målningen märklig icke blott som en unik stock-

holmsbild från slutet av 1700-talet. Skulle också katalognotisens uppgift om "Gustaf III på sin lustjagt" vid en närmare granskning visa sig icke hålla streck, ange dock det ståtliga skeppet i förgrunden och de agerande personerna, att tavlan måste föreviga någon för Årsta herrgård och dess herrskap särskilt minnesrik händelse. Eget nog tiga dagböckerna härom. Däremot relateras tavlans hela tillkomsthistoria ganska utförligt, och vad som där icke sägs, skola vi söka ge en antaglig förklaring till, grundad på de inblickar i Årstamiljön i övrigt, som dagböckerna skänka i rikt mått.

Den 26 juni 1796 skriver fru von Schnell:

"Vackert väder. Till middagen kom först conducteur Pehr Estenberg och sedan Lieutnant Åhman begge oväntade. Estenberg kringgick trädgården och sedan utvalde en plats på en högd vid Sjöstranden för att avrita belägenheten af Årstads stränder, Holmar, Lilljeholm och Tanto."

Härmed äro ju tavlans både lokalmotiv och målare klart preciserade. Den topografiska beskrivningen stämmer exakt med de lokaliteter som rymmas inom tavlans synkrets, bild 3. Med några få kompletterande upplysningar se vi sålunda till vänster Årsta bränneri, därovanför på udden längst bort Liljeholmens vårdshus, en rödmålad, karolinsk byggnad med säteritak, och därefter den långa flottbron med sina två vindbryggor närmast Hornstull, som döljes av svenska flaggan. Till höger om denna syns området kring Jakobsberg. I bakgrunden uppe bland Högalidsbergen skymtar en väderkvarn, tydligen den som på Tillæus karta betecknas som "Österlings quarn". I tavlans mittelpän ligga de tre Årstaholmarna, från vänster räknat: Ahlholmen, Bergsholmen och Lillholmen. Det är över den första som södra stambanan numera passerar på en hög betongbro. Bergsholmen eller, som den senare benämnts, Tallholmen och Lill- eller Ängsholmen ha på senare åren, genom uppgrundning av sundet, så gott som vuxit samman. Då tavlan målades, bildade de tre holmarna ett under Årsta egendom skatteskyldigt komplex, med corps de logis på Ahlholmen. Det är emellertid icke detta, som syns på bilden. Manbyggnaden, uppförd 1742 av den kände

Carl Reinhold Berch, ligger mer i norr och är orienterad i öster—väster. Rikta vi slutligen blicken mot tavlans fondparti längst till höger, se vi där fabriksbyggnaderna vid Tanto gamla sockerbruk, vid denna tid ombyggt till kronobränneri. Bakom bergen vid Tanto höjer sig en väderkvarn på den plats nära Hornskroken, där enligt Tillæus Michel Jöranssons kvarn låg.

Den sommardag 1796, då konduktör Estenberg i det vackra söndagsvädret på en höjd vid Årsta strand gjorde sina första skisser till tavlan, var den unge konstnären blott 24 år gammal, men ändå sedan två år konduktör vid Överintendentsämbetet. Vid Konstakademien, där han sedan ett år var agréé, hade han som en av Desprez bästa elever utbildats till arkitekt, men biträdde även denne både som skicklig gravör och dekorationsmålare. Han blev 1797 konduktör vid slottsbyggnaden, förordnades 1798 till stadsbyggmästare i Stockholm, fick 1820 professors titel och var under lång tid en av huvudstadens mest anlitade arkitekter, bild 5. Under sina yngre år hörde han, liksom fadern, hovrättsrådet Carl Estenberg, känd även som nationalekonomisk författare, till Årstafamiljens närmaste umgänge. På Årsta sjöäng hölls under ett tiotal år omkring 1790 pampiga "slätteröl" med 100-tals gäster, bland vilka de båda Estenbergarna, far och son, alltid återfinnas (Personhistorisk tidskrift 1907, sid. 73 ff.). Då sjöng Bellman, husets vän, sina slättervisor och i en ännu bevarad: "På Årstads äng d. 18 Juli 1794", saluterar skalden just den förre i tredje strofen:

"Men jag mitt glas vill höja,
för Estenberg lägg an!"¹

Redan tre dagar efter sitt första besök på platsen finna vi unge Estenberg ånyo ute vid Årsta. Han vill tydligen begagna sig av det vackra vädret för sina studier.

"1796, Junii 29 Onsdag: Solsken hela dagen. Eftermiddagen kom conducteur Pehr Estenberg hit, gick på höjderna vid Sjö-

¹ Tidskriften *Varia* 1901, sid. 380.

stranden och sedan kring trädgården der vi efven voro med. Om aftonen då vi spisade drucko vi under 4 starcka Canonskott Pehrs skål, emedan det just idag var dess namnsdag.”

För att ”avrita belägenheten af Årstads stränder” behöfdes knappast några vidlyftigare studier. Motivet var ju skäligen enkelt: en vid vattenyta, de skogiga holmarna och föga bebyggelse vid stränderna. Det förvånar därför ej, att dagboken nu någon månad framåt är helt förtegen rörande det fortskridande arbetet. Då friluftsmålning ännu var något ganska okänt och den inramande förgrunden i regel komponerades helt schablonmässigt, få vi i stället tänka oss Estenberg denna tid fullt sysselsatt i sin ateljé med uppläggnings av den stora duken. Mot mitten av augusti tycks han emellertid ha börjat detaljarbetet, att döma efter följande dagboksnotis:

”Augusti 13, Lördag: — — — vi togo derefter någon förfriskning och sedan promenerade åt Torpareängen samt på vårt observatorium,¹ då vi mötte conducteuren Pehr Estenberg som med oss hemföljde för att få på några dagar läna Birger Jarls contrefait till afteckning.”

Målningens högerparti domineras ju av det stora, med icke ringa svulst nyklassiskt utformade monumentet över Birger Jarl, bild 7. Det är givetvis när dennes där placerade bröstbild skulle återges, som porträttet behöfts. Någon autentisk bild av jarlen existerar naturligt nog inte, men hela serier av kunga- och stormanslängder, gående tillbaka ända till hedenhös, ha sedan 1600- och 1700-talet funnits på herrgårdar och slott — även på Årsta fanns en dylik serie, som kommit från Sjöeryd i Småland — och ännu så sent som på 1840-talet ha dessa reproduce-rats i litografi i de då populära albumen med bilder av svenska konungar och stormän. Årstatavlans karikatyrmässigt fula bild av jarlen liknar mest någon rådsherre från slutet av 1500-talet. Förebilden, av vilken fru von Schnells porträtt av Birger Jarl var en kopia, fanns på Gripsholm och hänger nu, jämte ett halvt

¹ En bergshöjd vid Årsta kallade ryttmästare von Schnell för sitt ”Observatorium”. Man har därifrån en vidsträckt utsikt över Stockholm mot norr.

dussin andra fantasiporätt, målade i slutet av 1600-talet, i "prinsessans förstuga", bild 6. Man kan förstå att särskilt den vid teatern verksamme Estenberg kunde ha föreställt sig jarlen ungefär på detta sätt, ty där skulle man vid denna tid ha givit honom just en sådan 1500-talsdräkt vid ett framträdande på scenen. Under senare hälften av 1700-talet frångick man nämligen den tidlösa, stående fantasikostymen för scenens hjältar, ett arv från barocken, och klädde alla "historiska" personer i den spanskorienterade s. k. burgundiska dräkten.

Den 13 augusti 1796 hade Estenberg lånat hem Birger Jarls porätt. Vad som sedan hindrade målningens fullbordande veta vi ej, men det skulle dröja nästan på dagen två år, innan den färdiga tavlan kom till Årsta. Troligen är det arbetet med slottsbyggnaden, som helt tagit hans tid i anspråk, ty det är betecknande, att då Estenberg både före och efter dessa år alltid varit ganska fylligt representerad på Konstakademiens utställningar, han nu saknas där, för att just 1798 återkomma med en rik kollektion "desseiner och project", övervägande rörande slottsbygget. Dagböckerna meddela ingenting om arbetet på tavlan, trots att den unge konstnären figurerar där rätt ofta dessa år. Man träffas på Amaranten, på nyårsbaler och supéer, och sommartid gör man tillsammans utflykter i "salsbåt". Då Gustav II Adolfs staty skall avtäckas, inviterar Estenberg, som haft de dekorativa anordningarna om hand, hela Årstafamiljen att från Desprez våning i Operahuset bese den högtidliga akten.

Först söndagen den 12 augusti 1798, sedan den samma dag visats för den unge Gustav IV Adolf, fick fru von Schnell mottaga sin "stora Tafla". Hon skriver härom i dagboken:

"Just då vi satt oss till Bords, hitkom Conducteur Pehr Estenberg, hvilken medhade och skänkte mig en stor ganska vacker Tableau målad med oljefärg, föreställande Årstadsviken af Mälaren, med de ställen den omgifva, såsom Årstads brännerie, Lilljeholmen, Horns Tull, Tanto Krono-Brännerie och Årstads Holmar, etc.: Taflan beskådades länge och väl, som hon ock meriterade. Sedan drucko vi Caffé i Helene Solitude, och plockade här och blommor i min trädgård, derefter Spisades afton-

måltid, då Herr Kindberg¹ kom hit, som blef öfver natten kvar, men Pehr Estenberg for med båt till Kungsholmen. Han hade förmidagen varit hos Kongl: Majestetet på Drottningholm och visadt den ofvannämnda taflan, hvilken af Konungen mycket omtycktes, och efven efterfrågades, hvilken som skulle deraf blifva ägare, då mitt namn sades.”

I början av denna dagboksnotis lämnar fru von Schnell en exakt topografisk beskrivning av landskapet i tavlans, som kompletterar den tidigare uppgiften av 1796, och som nu fullständigt täcker alla de lokaliteter, vilka, sedda från vänster till höger, inrymmas mellan förgrundens kulissartade grönska. Då detta är absolut allt vad som syns i denna väg, får väl det lilla ”etc.” i slutet av uppräknningen bli det halmstrå, varefter vi ängsligt gripa för att åtminstone tills vidare förklara förekomsten av det genreartade uppträdet i tavlans mitt med människor och skepp samt till höger monumentet över Birger Jarl.

De båda byggnaderna ute på udden till vänster hade vi redan tidigare, innan ännu dagboken kommit i våra händer, efter gamla kartor identifierat som Årsta bränneri med förmansbostad. Dylika ”Bacchi kök”, för att tala med Bellman, kantade ännu vid denna tid Mälarens stränder tätt nog. På Liljeholmslandet låg väl det märkligaste av dessa, Fader Höks krog ”Klubben”, förevigad av skalden i två underbara epistlar. — Bedrövliga äro de interiörer från bränneriet vid Årsta, som dagboken skänker i rikt mått under årens lopp. Fru ryttmästarinnan skildrar med bister humor, utan en beskärmelse, dessa drastiska uppträden. Den moderne läsaren drar nästan en lättnadens suck, då bränneriet med sin ”olycksittel” slutligen fattar eld och under en gnistrande kall vinternatt i januari 1827 brinner ned till grunden.

Dagbokens skildring av eldsvådan är en sannskyldig kulturbild. Tyvärr förbjuder utrymmet några citat, endast en för tiden karakteristisk episod må anföras. Det var förr sed, att konungen själv skulle närvara och föra högsta befälet vid större

¹ Herr Kindberg, f. d. regementskommissarie, tidigare informator på Årsta.

eldsvådor i huvudstaden, en tradition som särskilt Karl Johan med mycken pondus uppehöll. Nu kom väl icke kungen, men bland den "otroliga mängd folk", som efter eldskott och klämtning i staden samlade sig på den frusna Årstaviken, infann sig snart även den 28-åriga kronprins Oskar. Han kom i vagn, åtföljd av generalerna Björnstjerna och Lovisin samt eskorterad av 16 hästgardister. Till manskapet vid en spruta, som dragits ända från Ladugårdslandet, lät Hans Kungl. Höghet utbetala en klingande dusör. — Gud vare lov, skriver fru von Schnell till slut, "lilla svinhusbyggningen räddades".

Estenbergs tavelpresent blev jämte pomeransträden en av Årstas sevärdheter. Fru von Schnell var mycket stolt över den. Efter besök antecknar hon gärna helt belåtet, att "alla admirerade min stora Tafla". Den hade försetts med en bred ram, på vilken "en rancka" var målad, och själv hade hon upprättat en "beskrifning" över den enligt en dagboksnotis av januari 1799:

"23. Onsdag. Litet snösmod. Herr Kindberg kom eftermiddagen hit och hjälpte mig att urbränna litet gamla galoner, efven att klistra på ett större papper beskrifningen öfver min stora tafla."

Då Estenberg följande vår återkommer från en längre resa, mottages han på Årsta som den högt skattade vännen:

"23. Maj, Fredag. Då vi skulle gå in att spisa (middag) mötte vi, till både vår glädje och förundran vår länge omtalte och bortreste vän Pehr Estenberg som ganska glad omtalte det han haft roligt och förmån av sin 8. månaders bortovaro."

Med denna soliga bild av vännerna på Årsta borde egentligen historien om den stora tavlan ha slutat. Men ödet ville annorlunda. Efter sju år tar konstnären helt bryskt tillbaka målningen till stor sorg för fru von Schnell, som förgäves protesterar och först efter något år ger tappt.

Det förefaller som om Estenberg rekognoscerat terrängen vid ett besök på Årsta i juli 1807. Månaden därpå låter han bomben springa. Hur händelserna sedan utveckla sig se vi i dagboken:

"1807. 19. Augusti, Onsdag. Svåra hett och kvalmigt. Esten-

Den 26. Juni 1796 - utvaldes af Pehr Estenberg vuen
till en Målning af en fjer tafla -

Den 29de då han åter var här, gjordes för honom en liten
fete och lossades 4. Kanonskott.

Den 13 Augusti fick han af mig Läna Birger Jarls
Portrait, det jag dock ämtelig återfick emedan han ej sågade
roffa eller behålla det.

Den stora Rahmen till taflan var jag jä flug att ej
medfända då han den 19. Augusti begärde få läna taflan
utan fända blott målningen med hans utskickade.

Bild 9. Faksimil av Märta Helena von Schnells handstil: "Den 26. Juni 1796 — utvaldes af Pehr Estenberg vuen till en Målning af en stor tafla — Den 29de då han åter var här, gjordes för honom en liten fete och lossades 4. kanonskott. Den 13 Augusti fick han af mig Läna Birger Jarls Portrait, det jag dock ämtelig återfick emedan han ej vågade roffa eller behålla det. Den stora Rahmen till taflan var jag så slug att ej medfända då han den 19. Augusti begärde få läna taflan utan sände blott målningen med hans utskickade.

bergs bokhållare (här) med den dumma begäran, som vi måste bifalla, att till af-copiering få på någon tid låna vår stora tafla, föreställande en del utaf vuen vid Årstad. Detta var högst led-samt."

Lånet omtalas även på en i dagboken inlagd lös lapp, vilken här återgives i faksimil, bild 9. I dagboken följer så ytterligare en avskrift av fru von Schnells brev till Estenberg av den 19 april 1808:

"S:H:T.

Min Vårdaste Bror!

Tag ej illa upp att jag ödmjukelig (här följer ett överstruket "anhåller") suplicerar med första återfå taflan som föreställer Årstads viken, tillika med uttydningen och Bellmans åtföljande visa om Årstads ålder, hvilka alla 3 piecer på min käre Brors

réquisition härifrån afhämtades för 8 månader sedan eller den 19. augusti 1807.

Jag ber om min ödmjuka compliment för Nådiga cousine och har åran med estime framlefvat

S:T:
öd: tjenarinna
Marta Helena Reenstierna.

Årstad
den 19. Apr.: 1808."

En dagboksnotis några dagar senare relaterar Estenbergs svar, samtidigt som den troligen rätt väl målar fru von Schnells upprörda sinnesstämning med anledning av svaret:

"1808. 23 Aprill, Lördag. Mycket mulit och ruskigt väder, dock hölt idag uppe, — —. Förleden Tisdag skref jag till Pehr Estenberg och återbegärde den stora taflan som Han den 12. augusti 1798 skänkte mig, och den 19 Augusti 1807. enligt sin skrifteliga begäran, önskade få läna till afcopiering. Jag fick idag hans svar, hvaruti han yttrar sig, hvad taflan i färgor, nattvak (sic!) och besvär kostat honom, hvad han vore värd, att hon nu pryder hans rum; och att han således, som en lömsk bedragare under pretext att läna, det han en gång skänkt, på sådant sätt återtagit och filouterat till sig denna piece, som på intet ställe på hela Jordklotet är bättre passande än vid detta Årstad. Mitt arbete var i dag rätt ringa, ty förmiddagen hade jag med hushåldningen vanligt bestyr, och eftermiddagen att läsa Estenbergs gemena bref, som ock Lieut: Campbell fant vara en så kallad Adelsman högst ovärdigt och oädel."

"24. Aprill, Söndag. Snö, ränglopp, storm, oväder. Våra tankar voro mäst occuperade med Estenbergs infama idéer och dess bref som så tydligt bevisar honom vara den gemenaste bof man kan föreställa sig. För öfrigt fördrefvo vi dagen med lectur och roade oss med Esopi fabler, Hollbergs fabler, Fateburen samt artiga och nöjsamma tidsfördrif etc.

27. Aprill, Onsdag. — — — Älderman Vesterstråle gjorde oss visite. Han fick veta Historien om taflan och läsa Pehr

Estenbergs breffven, däraf han mot all förmodan lärde känna honom som en gemen och nedrigsinnad varelse.

28. April, Thorsdag. — — — Herr Åkerblom var här en liten stund, då han fick läsa Pehr Estenbergs breffven och höra historien om taflan hvaröfver han spottade och svor och ansåg Estenberg som en infame karl."

Det är svårt att döma i denna tvist, där vi egentligen endast hört den ena partens argument. Man brukar ju annars inte ta betalt för gåvor, men vi få väl hoppas att konstnären också haft andra, mer välgrundade motiv för sitt handlingssätt. Något fel måste det dock ha varit med Estenberg. Sedan han från Överintendentsämbetet övergått till Slottsstaten, omtalar Fredenheim honom såsom "en konstlare och en af de otacksamme underhafvande jag haft".¹

I varje fall synes vår energiska fru slutligen ha fullständigt resignerat. Några få, men uttrycksfulla rader ge oss i dagboken sorgspelets trista epilog:

"1808. 25 Maj, Onsdag. — — — Därefter uppsattes 2/ne Kungl. Portraiter i röda förmaket i stället för den tafla som bedragaren Estenberg först skänkte mig och sedan lömskt åternarrade.

Jag läste mest fragmenter idag."

*

Familjen von Schnell utgjordes vid början av 1790-talet, sedan sju av barnen dött i tidig ålder, endast av tre personer, de båda makarna och sonen Hans Abraham född 1780. Ryttmästaren, av holsteinsk släkt, hade varit i rysk tjänst, men sedan 1767, då han inköpte Årsta, endast levat som lantbrukare. Det är tydligt att Estenbergs tavla, bild 8, framställer någon

¹ Jämför *A. Bäckström*: "Thomans och Estenbergs meritförteckningar" i *Tidskrift för konstvetenskap* 1919, sid. 159. — Estenbergs son, Carl Christian, avled sinnesrubbad i Garberg i Dalarna, där bl. a. dyrbara släktporträtt ännu förvaras tillika med det mesta av konstnärens bo och efterlämnade *œuvre*. Se härom *Personhistorisk tidskrift* 1920, sid. 152. — Selma Lagerlöfs romaner "Charlotte Löwensköld" och "Anna Svärd" bygga på Carl Chr. Estenbergs levnadssaga.

kunglig person — därför talar den tretungade flaggan och vimpeln — som själedes kommer på besök till Årsta. Den civile mannen i skeppets akter måste vara ryttmästaren, som med blottat huvud och en gest mot monumentet över Birger Jarl stolt informerar sin höge gäst om ställets förnämliga relationer till Stockholms grundläggare. Vid stranden väntar fru Märta Helena med ett blomsterfång, en icke ovanlig hälsning på Årsta, och till vänster i förgrunden syns den lille Hans Abraham samla ännu några blommor i sin korg.

Det är sonens närvaro, bild 4, som överhuvud ger oss någon möjlighet att med en viss grad av sannolikhet fastslå tidpunkten för den återgivna händelsen. Sommaren 1796 påbörjade Estenberg studierna för tavlan, men den lilla gossgestalten visar oss icke någon sexton års yngling, Hans Abraham kan här icke vara mer än tolv, högst tretton år gammal. Konstnären har sålunda förevigat en händelse, som måste ha passerat åtminstone några år tidigare, senast 1793. I oktober detta år fick trettonåringen sin första uniform som fänrik i Änkedrottningens regemente och skulle givetvis varit iklädd sin lilla fänriksjacka, om det förnäma besöket ägt rum efter 1793. Är den kungliga gästen Gustav III, som traditionen antagit, måste besöket ha skett den sista sommaren han levde, d. v. s. 1791, då Hans Abraham var 11 år, men denne förefaller att vara äldre på tavlan. Vore det för övrigt Gustav III, skulle Estenberg absolut icke ha försummat att under den uniformerade mannens serafimerkraschan hänga det silversvärd, som tillkom en riddare med stora korset av Svärdsorden, vilken utmärkelse kungen var orimligt stolt över att bära. Som bekant kunde denna ordensgrad även av kungliga personer endast erövras av den som fört befäl i drabbning, där de svenska vapnen segrat.

Att tavlan uppvisades för Gustav IV Adolf skulle möjligen kunna betyda, att det är den unge kungen, som syns på målningen. Men det är icke en ca 15 års yngling, som står i fartygets bakstam. Det förefaller att vara en medelålders man, vilken dessutom bär peruk med stångpiska, en hårklädsel som Gustav IV Adolf hade avlagt redan som kronprins. Han bar

därefter alltid sitt hår rundklippt och opudrat. — Av konungahusets manliga medlemmar återstå då endast hertigen-regenten och hertig Fredrik Adolf att välja på. Som storamiral kunde man ju tänka sig att den förre kommit seglande under örlogsflagg till Årsta, men detta förefaller mindre sannolikt, dels därför att man då även i detta fall saknar Svärdsordens storkors, dels tycks mannen ej heller bära flottans uniform. Efter allt att döma är det också något besök av Fredrik Adolf, som för-
evigats på Estenbergs målning.

Om hertig Fredrik Adolf vet man åtminstone, att han verkligen gästade Årsta. Av dagböckerna finner man också, att han där fullkomligen avgudats. Fredriksdagen firades visserligen som en avliden sons namnsdag, men framför allt till hertigens ära. Då anordnades under många år dessa "slätteröl", som ovan omtalats, vid vilka hertigen stundom varit hedersgästen. 1793 var han ej närvarande, men har tydligen väntats, att döma av Bellmans bordsvisa för dagen, där han låter prinsen, som bekant den vackraste av Lovisa Ulrikas söner, bli föremål för damernas beundrande blickar:

"Prins Fredric Adolph, ögats mål,
Om Du de skönas högtid tål,
Så dricka de prins Fredrics skål
Och sina bröstkrus ansar."

Bellman har sjungit visan på en melodi av abbé Vogler och anspelar i densamma även på det ståtliga fyrverkeri, som brukade avsluta dessa skördefester:

"Allt ledigt vara bör i dag,
Vid hertig Fredrics glada dag,
Och utan minsta undantag
Stänks bomber och cascader."

Det sista slätterölet hölls 1795, men ännu i 44 år får varje Fredriksdag i fru von Schnells dagbok några vemodiga minnesord om de oförgätliga festerna. Så antecknar hon:

”1812, Julii 18, Lördag. Denna dag, fordom med Canonskott, musique, Callas och lekar firad vid Årstad, var nu ganska tyst och lik andre hvardagar. — Ingen Prins och ingen Son fants här i dag som het Fredric.”

Av umgänget på Årsta finner man, att familjen visserligen stått hovkretsarna rätt nära, men förbindelsen med Fredrik Adolf förklaras nog enklast med att hertigens ekonomihovmästare, Claës Arrhén von Kapfelman, Bellmans svåger, som ägare till det vackra Hägersten var nära granne till och liksom skalden vän i huset på Årsta. Det är heller visst icke uteslutet att Fredrik Adolf, med tanke på den trofasthet, som, utan att se till vare sig stånd eller villkor, alltid utmärkte Gustav III och hans syskon, också gästade Årsta någon gång före 1789, under den tid hans fars gamle förste kammartjänare, Hans Pohnsen, där tillbragte sina sista år.

Är nu den uniformerade mannen på tavlan hertig Fredrik Adolf, bär denne möjligen här fältmarskalksuniform, att döma av den rika guldbrodyren, delvis ännu fullt tydlig. Den fina titeln hade han ju formellt fått av bror Gustav för att trösta sig med över den overksamhet denne dömt honom till under finska kriget. Har då Fredrik Adolf också fört en sådan kunglig vimpel, som syns på bilden? Ja, och både hans tretungade flagg och vimpeln kunna än i dag beses i Livrustkammaren, där de hänga utställda till höger i Nordiska museets norra hall. De bära visserligen också Sveriges och Östergötlands vapen mot vit botten, något som konstnären emellertid, troligen av koloristiska skäl, underlåtit att återge. Däremot har han riktigt placerat flaggan i förstäven, liksom den ännu föres på vår kungliga slup Vasaorden.

Hertigen av Östergötland var känd som amatörmålare och konstvän. Just under den tid Årstatavlan var i arbete har hertigen vid flera tillfällen tagit Estenbergs talanger i anspråk. Så t. ex. vid Gustav IV Adolfs återkomst från Ryssland hösten 1796, då han efter Desprez förslag fick utföra dekorationerna till de festligheter, som då anställdes vid Drottningholm. Följande år har han hertigens uppdrag att ordna dekorationerna vid

den högtidlighet, som denne anställde på Stockholms slott med anledning av konungens biläger. Av Fredrik Adolf erhöll han därför enligt egna ord "en Nådesbevisning af Ett Guld Ur med Kedja och Sigill". — "Ett ganska vackert ur", skriver fru von Schnell i sin dagbok.

Vid första anblicken av Estenbergs målning gör den verkligen ett högst fantastiskt intryck. Är det en "Inskeppning till Cythere" eller någon scen ur en klassisk opera? Så är den faktiskt uppbyggd: mörka, kulissartade trädpartier till höger och vänster, i fonden en grönskimrande ö över ett azurspeglande vatten, ett sago skepp, glänsande av guld och marmor, glidande fram över scenen för ljumma, kryddoftande vindar, som mjukt bukta dess silkessegel, ett altare i lunden . . . Har verkligen en dylik praktgalär någonsin uppenbarat sig vid Mälarens karga stränder? Troligen icke. Delvis är den nog, liksom antagligen monumentet, en Desprezinfluerad skapelse av Estenbergs något tungrodda fantasi. Men ännu i dag finnas bevarade tvenne kungliga lustbåtar, vilka tillhört Gustav III, av mycket snarlik, men betydligt enklare typ, av vilken den ena, bild 10, har ett flertal detaljer, som så gott som fullständigt överensstämma med fartygets på tavlan.¹

Amiral Tersmeden omtalar i sina memoarer, att dessa låga roddslupar utan rigg konstruerats av af Chapman, och att de i juli 1787 sänts upp till Stockholm för att av kungen användas vid Haga: "Siraten på förstäfven af den ena slupen", skriver han, "var ett vildsvinshufvud", bild 11, "ganska stort och så afpassadt, att själfva slupen vid utsikten förifrån formerade kroppen. Från akterstäfven uppgick en sirat i form af en fiskstjärt, 6 fot hög, som krökte sig öfver slupen och utgjorde en ganska besynnerlig, men tillika vacker figure på vattnet, så att på distance ansågs hela maskin som ett underligt sjödjur, på vars rygga passagerarna helt commode sutto, och 4 åror på hvar-

¹ För uppgiften att de kungl. sluparna och hertigens flagga och vimpel finnas bevarade har jag att tacka fil. lic. T. Lenk.

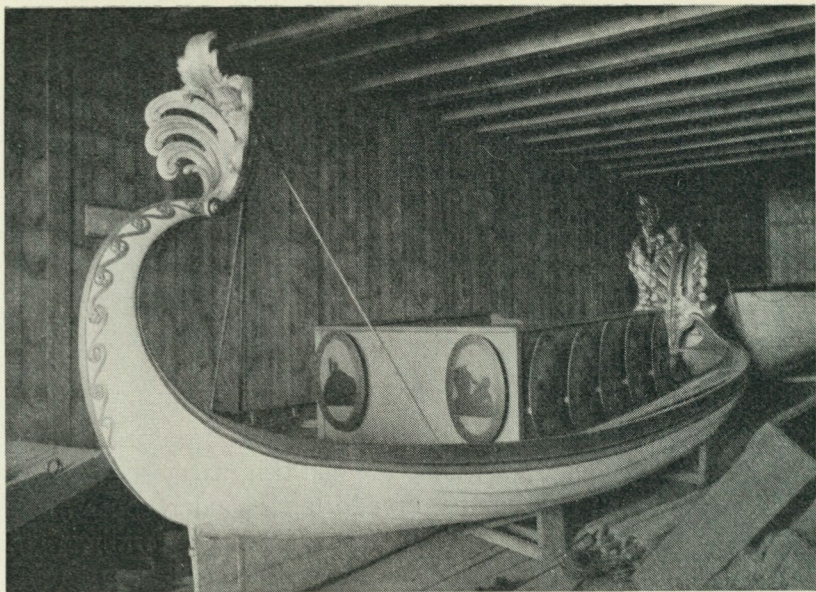

Bild 10. Kungsslupen Vildsvinet i förvaringsskjulet på Skeppsholmen, sedd akterifrån. Foto Nordiska museet 1938.

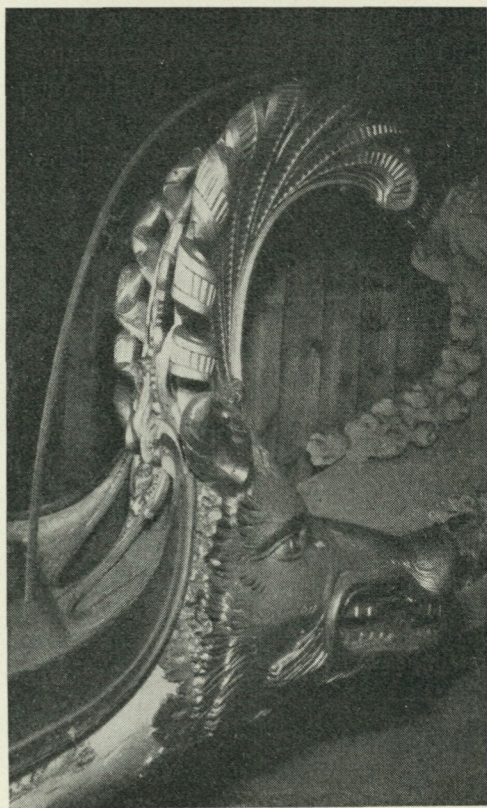

Bild 11. Vildsvinets förstäv. Foto Nordiska museet 1938.

Bild 12. Detalj ur "L'île de Cythère", laverad tuschteckning av Pehr Estenberg. Fri omvänd kopia efter etsning av L. J. Desprez. Jämför tackling och segel med bild 8. Nationalmuseum.

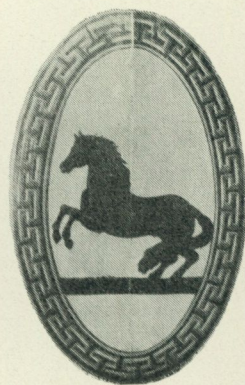

Bild 13—14. Sköldar tillhörande resp. Valfisken och Vildsvinet.

dera sidan kunde anses som fenor, hvarmed djuret fortkom, ty ingen av roddarna syntes på långt håll."

Den andra slupen var alldeles lik denna, utom att den hade ett valfiskhuvud till sirat på förstäven. Bägge sluparnas skulpturala utsmyckning och listverk voro starkt förgyllda. Skroven, byggda på klink, voro ljust terrakottaröda, inredning och åror mörkblå. Dessa slupar — "gondolerna" kallade hovet dem — användes vid Haga och Ulriksdal till utflykter på Brunnsviken under närmare 100 år. Ett flertal konstnärer ha avbildat dem. Den äldsta framställningen är J. F. Martins konturetsning från Haga, där man ser Vildsvinet nalkas bryggan nedanför kungens paviljong, under det denne med sin svit är på väg mot stranden. Liggande i samma Hagavik ha de båda sluparna även avbildats på en stor gouache av Cederholm från 1811. Fredrik Blom tecknar Vildsvinet i en skissbok,¹ där man första gången ser de hela båtarna täckande suntält, som sedan återkomma på oljemålningar av Karl XV och Boklund. Johan Flodmark har i sina minnen från slutet av 1840-talet antecknat, hur han ute vid Haga såg "de vackra . . . delvis förgyllda långa båtarna från Gustaf III:s tid, hvilka lågo förtöjda vid kanalstranden". Karl XV flyttade dem till Ulriksdal, där han särskilt använde dem för utflykter till "Kalles klimp". På Boklunds målning ser man Valfisksen ligga nedanför klippan, där de kungliga slagit sig ned. Slutligen återger en teckning av Dardel, signerad 1870 vid Ulriksdal, Vildsvinet eller "Galten", som den också kallades.

Om vi nu jämföra denna senare med Estenbergs stolta skepp finna vi, att vildsvinshuvudet, utom rammen samt höjden till årtullarna, de fem sköldarna² och bakstammen överensstämma

¹ Jämför A. Bäckström sid. 169 i denna årsbok.

² Sköldarna ha samma bård av lager, men bilderna äro ej lika. På tavlan synas från vänster till höger Upplands och Södermanlands (?) vapen — en anknytning till Stockholm? — riksvapnet, en ryttarbild och vasavapnet. (Av s. k. heraldisk courtoisie har Sörmlandsgripen här vänt sig åt höger, mot riksvapnet). De bevarade sköldarna, som äro 12 till varje båt (två voro vända mot fören), ha å den ena serien en framställning av Herkules tolv arbeten, å den andra en del antika motiv med krigare och segergudinnor m. m., som kanske utgöra någon allegori över kriget och freden. Eget nog är en döende krigare framställd som en direkt avbildning av Sergels "Otrya-

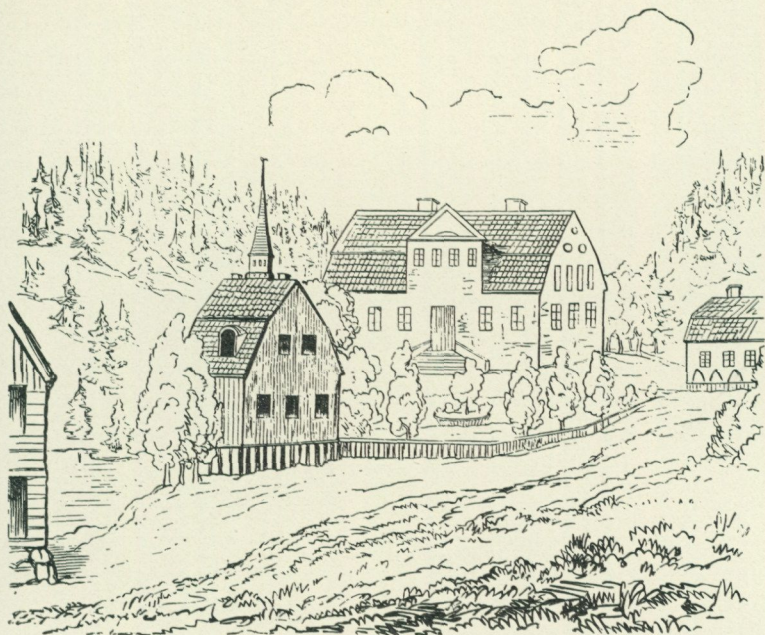

Bild 15. "Åhrsta i forna dagar, med gafveln af det hus, som ansågs kvarstått sedan Birger Jarls tid. Efter en å egendomen förvarad gammal oljemålning." Träsnitt i Ny Illustrerad Tidning 1868.

ganska nära. Även färg och förgyllning är densamma. För att nu få mera festivitas över sin tavla har konstnären lagt till de höga sidoborden, framstammens överbyggnad med sin sfinx och den dekorativa teaterriggen.¹ Hela fartygstypen är den grekisk-romerska galärens. Särskilt "fiskstjärten" ser man exakt

des", hans receptionsstycke i franska konstakademien 1779. Sköldarnas gulbruna färger torde ej vara de ursprungliga, utan synas vara tillkomna vid någon rätt hårdhänt restaurering, bild 13—14.

¹ Genom att iakttaga färgskiktets krakelering finner man t. o. m. att hela riggen med seglet samt vimpel och flagga äro tillmålade *efter* tavlans fullbordande. Utom en festligare karaktär har härigenom vunnits mera balans och sammanhållning mellan tavlans olika delar liksom fördjupat perspektiv. Saken kan möjligen också tydas så, att Estenberg icke själv målat bakgrunden, som i konstnärligt avseende högst fördelaktigt skiljer sig från tavlans övriga delar.

lika redan på grekiska vas målningar och reliefer. Förebilderna till sitt skepp har Estenberg dock haft på närmare håll. Som elev av Desprez hade han kopierat flera av dennes konturetsningar och akvarellerade pennteckningar, scenliknande kompositioner, där dylika praktgalärer med både en och två master dominera mittpartiet, t. ex. dennes "L'île de Cythère", bild 12. Även till galärer utan rigg har Desprez gjort ståtliga projekt. Det är överrikt dekorerade salsbåtar av romersk karaktär, sådana som vi tänka oss att Nemisjön dolde. På en "Utsikt över Frescati med Haga i fonden" från 1791 har han förlagt en hel flotta sådana praktbåtar till Brunnsviken, där vi invid Frescati brygga även igenkänna Vildsvinet med sina fem sidosköldar som en pygmé bland jättar. Vi lämna osagt, om det är ett förskönat "Vildsvin", som seglar över Estenbergs tavla, men mycket talar för att så är förhållandet.

Här kommer nu hertigen på besök till Årsta, denna gång tydligen för att i första hand bese det antagligen nyuppförda monumentet över Birger Jarl. I verkligheten måste detta dock ha varit någonting mycket enklare, om det överhuvud existerat. Hela situationen kan ju för övrigt vara en fiktion och själva tavlan s o m s å d a n komponerad som en hyllning till hertigen och Birger Jarl. Monumentet återges som ett skulpturverk i gulnad marmor. Har det någonsin stått där i denna form, måste det ha varit som någon tillfällig, imiterande anordning, en målad kuliss, en plastisk uppbyggnad av stolpar, väv och stuck eller dylikt. Exempel härpå äro ju de dekorationer, som på sin tid funnos vid Paschs Bellevue.

Att Birger Jarl en gång skulle ha ägt Årsta, var fru von Schnell oerhört stolt över. Det är en sak som hon alltid delger sina gäster, och som hon gärna dröjer vid i dagboken. Man känner hennes lilla svaghet, och då hon firar någon högtidsdag, sker det ej sällan efter en ritual, som hon själv en gång skildrat på följande sätt:

"1833, Julii 31, Onsdag. Mamsell och öfrige af mitt folk prydde med rosor och löf allestädes. Omkring Birger Jarls Portrait var en stor Ekekrants. Nedanföör Portraitet stod målat

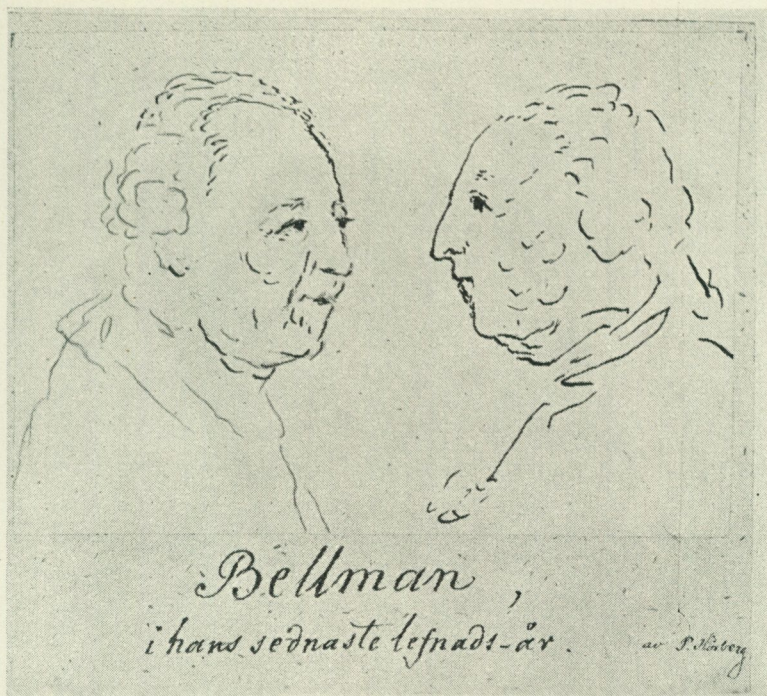

Bild 16. C. M. Bellman. Den vänstra bilden otvivelaktigt en teckning av Pehr Hörberg, som senare delvis ifyllts av annan hand. Den högra bilden kan däremot knappast vara av Hörberg. — Atterbom omtalar att Hörberg känt skalden personligen. Teckningen är troligen utförd hösten 1787. Påskriften av målarens vän Fredr. Sam. Silverstolpe, vilken skänkte en stor samling grafik och teckningar av H. till Uppsala universitets bibliotek. Foto Uppsala universitets bibliotek.

mitt namn Helena, som nu efter Guds skickelse bebor det Hus Han låtit uppbygga.”

I den tron levde hon hela sitt liv på Årsta: att jarlen byggt dess corps de logis och ännu en byggnad där. Man visste inte bättre på den tiden. Som ovan sagts är det däremot mycket sannolikt, att han verkligen ägt själva jordagodset. Under namnet Arus tillhörde det i början av 1300-talet hertig Valdemar och omfattade då bl. a. även det nuvarande Södermalm, som

vid denna tid var en helt kringfluten ö, den s. k. Åsön, bevuxen med stor ekskog. Den gamle hävdatecknaren Arvid Aug. Afzelius skrev 1868 en artikel i Ny Illustrerad Tidning om "Birger Jarl på gården Åhrsta", som han där kallar "den i våra tideböcker mest märkvärdiga ort i Södermanland". Om byggnaderna skriver han bl. a.:

"Vid gården Åhrsta, eller som det fordom skrefs, "Orstad", vittna ännu af grof gråsten murade underjordiska hvalf och källare om en hög ålder. — Ett gammalt trähus med eksyllar (hvertill timret huggits på Södermalm), enligt sägen fordom bebott af Birger Jarl medan han byggde Stockholm, blef år 1815 nedtaget och en sida eller gafvel af nämnda byggnad synes ännu på den målning, som finnes på gården förvarad", bild 15.

Trähuset eller "gamla Drängstuge Byggningen" började mycket riktigt rivas i maj 1815, och fru von Schnell lät pietetsfullt göra — ett flaskfoder av ekvirket. Av någon anledning nedtogs dock blott halva huset, och det förefaller som det vore denna "gavel", trots tornets mittplacering, som man ser på den av Afzelius reproducerade målningen (var denna f. n. finnes är obekant).

Det gamla trähuset var nog icke så uråldrigt som man föreställde sig, men källrarna i huvudbyggnaden och mindre delar av bottenvåningen äro otvivelaktigt från medeltiden. Om vår goda fru sålunda icke precis bodde i Birger Jarls hus, så var det dock gammalt nog. Möjligen med undantag av frontespisen och fränsett en på senare tid verkställd reparation fick byggnaden i övrigt sitt nuvarande utseende mot slutet av 1700-talet. De vackra källarvalven äro murade i natursten och tegel i munkförband. Fyra stycken, två och två jämnstora, i fil liggande rum äro bevarade. De utgöras av gentemot byggnaden traversalt tunnvälvda källare med ursprungligt jordgolv, där ej själva klippan träder fram. Några ursprungliga, smala fönsteröppningar, liknande skottgluggar, visa ännu murarnas oerhörda tjocklek. Källarvåningen synes ha en viss likhet med de medeltida källrarna vid Brunsbo och Strängnäs biskopsgårdar. Ovanligt stor som medeltida husgrund pekar Årstakällaren onekligen på en ganska

förnämlig herremansbostad från en tid, då även de flesta stormännen bodde i timrade hus.

Om vi nu gå till de övriga detaljerna i tavlan, så kan man möjligen finna det märkvärdigt att den välkomnande värdinnan mest liknar någon symbolisk Flora med klädningens klassiska fall och blomsterkrans i flygande lockar. Men man klädde sig så där vid denna tid. Den ljusst lilafärgade direktoardräkten, den smala halsremsan, koaffyren med blomsterkrans, allt är efter sista modet. Det är ej enda gången fru von Schnell har låtit måla sig i denna paryr. Samtidigt som Estenberg 1796 gjorde sina studiebesök vid Årsta sitter hon för sitt porträtt hos miniatrymålaren kapten Röngren och skriver därom den 17 oktober:

”Morgon mot klockan 8 for jag till Staden och lät hos Härfriseurskan Gran coefera mig med bouclerat hår och en guirland af fleurs eternelles, ver gies mir nicht och gröna blader. Jag klädde mig sedan i blå tafts klädning med spetshalsrimsa och en Törnros boquette och for klockan 11. till Herr Capitainen Röngren som nu fullbordade mitt Portrait.”

Där är ju hela kostymeringen på tavlan.

Sedan vi nu närmare tagit del av vad som synts anmärkningsvärt både till sjöss och till lands, övergå vi slutligen till det tredje elementet, luften. — Där sitter en skata i ett träd. Den var tam och tillhörde pigan Catharina. När den skrattade, väntade man främmande på Årsta och förmodligen har den redan annonserat hertigens ankomst, kanske med ett litet vördnadsfullare krax än vanligt. Herrskapet på Årsta var stora djurvänner och speciellt älskade de skator. I juni 1809 skriver fru ryttmästarinnan: ”Pappa leddes efter sina bortflugna skator” etc. Våren 1827 låter hon måla överstycken till dörrarna i stora salen. Det är hovmålaren Anders Hultgren, som får utföra dem, och den 28 maj kommer han med det första. Det kostade 20 riksdaler, vilket måste anses skäligt, om man betänker, att han på dörrstycket framställt, utom två av gårdens vagnshästar, Castor och Pollux, även 7 får, 2 kor och ”2 skatungar i ett träd”.

Lyfta vi nu blicken mot tavlans zenit, svävar där över lätta moln en ensam sångsvan. Placerad på denna dominerande plats har den förvisso icke blivit ditsatt på måfå. Hade vi nu haft tillgång till den "förklaring" eller "uttydning" av tavlan, som fru von Schnell i april 1808 brevlades reklamerade av Pehr Estenberg, skulle vi säkert där vunnit upplysning om vad den symboliserar. I brist härpå kunna vi roa oss med en egen förklaring. Den ligger i så fall rätt nära till hands. Som en senare parallell till samma tankegång erinra vi oss osökt präglingen på den minnespenning Svenska akademien 1849 slog över traktens ojämförlige sångare, Carl Michael Bellman: "En svan, som öfver lätta moln sträcker sin flygt emot solen", bild. 23. Med otaliga band äro Bellmans liv och diktning knutna till denna trakt. Det mälardömlandskap han skildrat, har han fångat här, och det finns icke en plats på tavlan, som han icke besjungit. Hans ande svävar visserligen över nejden.

Härute vid Årsta har skalden t. o. m., liksom monumentets inskrift förtäljer om Birger Jarl, "Et år bodt på Des Fält". Texten tillägger: "Innan Han grundade Stockholm". Om Bellman kunna vi tillägga: innan han började besjunga Stockholm. Bellmans far, lagmannen, hade vid sitt avsked flyttat till Årsta sommaren 1763 och det är dit den 23-åriga Carl Michael beger sig i oktober samma år, då han på kungens lejd återkommer från sin nödtvungna norgetripp. Sommaren 1764 bosätter sig Bellmans äldsta syster som nygift på det närbelägna Nybohov för att påföljande år med sin man, den ovan omnämnda Claës Arrhén von Kapfelman, flytta till godset Hägersten ej långt från Hornstull. Jämmt ett år, till oktober 1764, bodde den unge Bellman på Årsta, då han med föräldrar och syskon flyttade till säteriet Visbohammar nära Gnesta. Här avlida båda föräldrarna redan 1765, och skaldens omyndiga syskon få då en tillflykt hos svågern på Hägersten, där de växa upp. Härigenom knyts Bellman fortfarande intimt till denna trakt, själv stockholmsbo sedan november månad året förut, då han inträtt som e. o. kanslist i Manufakturkontoret.

Klubben är en liten lägenhet under Hägersten, där det denna

tid var krog. Dit har Bellman förlagt ett par av sina yppersta epistlar, de utomordentligt levande nr 42 och 49 "Rörande kortspelet på Klubben" och "Angående landstigningen vid Klubben i Mälaren en sommarafton 1769". Av de många andra små värdshus, som lågo här som grannar till Årsta, nämnas i hans diktning — blotta namnen dofta gräs och idyll, säger Levertin — Midsommarstången, Pumpan, Jungfrukransen, Lustigkulla, Gröndal och Fågelsången m. fl. Det sistnämnda, en liten miniatyrherrgård med flyglar, gul med vita pilastrar, ligger ännu kvar vid vad som återstår av sjön Trekanten. Man ser sjön ligga som ett silverblink på vår tavla, ovanför Bränneriudden på Årsta. Bellman har också ett par livliga jaktskildringar härutifrån, av vilka den som ingår i Fredmans sång nr 9 är särskilt beundrad. På Liljeholmens värdshus, "hur mången gång vi åkt till Liljeholmen bara", höjer han bl. a. versifierade skålar för Adolph Ulric Grill och C. B. Wadström, den kände slaveriabolitionisten, då den senare, delvis på Grills bekostnad, i maj 1776 anträder en av sina många utländska resor. En dag kör skalden omkull därute med sin schäs:

"Chäsen ligger uti dike',
Hästen uti Charons rike,
och på Liljeholmen jag."

Fredmans sång nr 9 är ursprungligen diktad som en bordsvisa vid en festlighet på Årsta holmar 1785. I Fredmans epistel nr 53 "Om slagsmålet nedanför Danto-Bommen" skildrar han trakten vid Tanto, "Kring denna trakten Syns Tobakslador, Trägårdar och Tält" eller just vad vi se på tavlan, där de röda planken kring en större tobaksplantering sträcka sig upp mot bergen bakom sockerbruket. Ovanför till höger skymtar bebyggelsen vid Hornskroken, där salig Kämpendal tog sin sista sup på Näringsstället nr 84 och där den beryktade sista balen hos "Frömans" ägde rum, Fredmans epistel nr 64.

1767 hade ryttmästare von Schnell inköpt Årsta, och det dröjde icke länge, förrän Bellman blev en högt skattad gäst därute

i sitt gamla hem, en vänskapsförbindelse som varade till hans död och med tiden kom att omfatta även hans hustru och barn. Han är husets poëta laureatus, som uppvaktar vid födelse- och namnsdagar och sjunger bordsvisan vid de ovan omtalade ståtliga skördefesterna. Tyvärr är icke mycket bevarat av hans Årstadiktning. En slätterölsvisa är förut citerad. 1774 års, där både Ceres och Bacchus uppträda, har följande anslag:

”Uppå Årstad på skog och äng
Går alt arbet’ i språng och fläng —
Tuppen hinner knapt vakna opp
Förr’n på Årstad syns Ceres tropp” etc.

När sonen i huset, Hans Abraham, fyller 13 år firas den lille mannen med en glad supé där 23 personer äro närvarande, bland vilka hovmarskalken Drufvas med son och dotter, några officerare, en del jurister och ”Hof-Secreter Bellman”. Vid cittran har Bellman då, till musik av Kraus, hedrat 13-åringen med sin visa:

”Vackra barn med ädla seder!
På din dyra födslodag
Skaldens Lyra gör dig heder,
Klangen af min Lyra tag.”

O. s. v.

Då ryttmästaren på sin födelsedag, själva julafton 1792, hylas med sång, är det värdinnan själv, som med glaset i hand föredrar skaldens älskvärda rim:

”Min Vän! uppå Din födslo-dag,
Bland Jule-lekar och behag,
En kyss af Din Helena tag,
Kom klinga Du och jag.

— — — — —

Bild 17. "Reenstierniska Familiens stamfader åkande efter sin Rehn", silkesbroderi i schattérsöm efter nedanstående tavla av Ehrenstrahl. Nordiska museet 80,636.

Bild 18. Oljemålning av D. K. Ehrenstrahl, vilken anses framställa Abraham Momma-Reenstierna under någon av dennes mångmila Lapplandsfärder. — Ehrenstrahl var gift med Maria Momma, en brorsdotter till Abraham Reenstierna. Nationalmuseum, dep. i Nordiska museet.

”Din *Stjerna* lyser alltid *Reen*,
Från irrbloss fri och falska sken,
För Dig hon glimmar blott allén,
Bland Årstads berg och sten.”

Vid hänsyftningen på sitt flicknamn i sista strofen kanske blickarna sökte en av ”Stora salens” tavlor, den ovan omtalade kopian efter Ehrenstrahl, framställande ”Reenstierniska Familjens stamfader åkande efter sin Rehn”. Det är icke *denna* kopia, som nu genom ett besynnerligt sammanträffande kommit att få sin plats invid Årstatavlan i Totties malmgård, ehuru även detta exemplar en gång tillfälligtvis befunnit sig på Årsta, bild 17. Fru von Schnell hade det nämligen då till låns av sin syssling, löjtnant Carl Ad. Reenstierna, för att göra en liknande kopia åt sig själv. Att det verkligen är just denna tavla, bestyrkes av det förhållandet, att å såväl detta exemplar, som det hon själv broderat, och som ännu finns bevarat hos släktingar, förekommer en svart hund springande bredvid akjan, vilken däremot saknas å originalmålningen, bild 18.

Bellmans ”Visa om Årstads ålder”, varom fru Helena skriver till Estenberg 1808, tyckes tyvärr för alltid vara förkommen. En annan dikt därutifrån har blivit bevarad genom att skalden under sin vanliga signatur C. M. B. införde den i Dagligt Allehanda. Det är en elegi ”Till minne af Högtsalig Konung Adolph Friedrichs Förste Kammar Tjänare Hr Hans Pohnsen, som afsonnade på Årsta sätesgård 1789”. Bellmans poetiska tributer lämnades långt ifrån endast till nära vänner eller högt uppsatta gynnare. Hans varma hjärta lät honom även besjunga en lakejs eller en fattig hönsgummas död. Då hans och hans syskons trogna vårdarinna under 28 år, Anna Berg, dör ute på Hägersten vid 70 års ålder, skriver han några rörande strofer, fyllda av pietetsfull tacksamhet.

Bland umgänget på Årsta möta vi under årens lopp många namn i nära anslutning till Bellman och hans diktning: Adelcrantz, Palmstedt, gulddragar Widman, ålderman Röhl, major

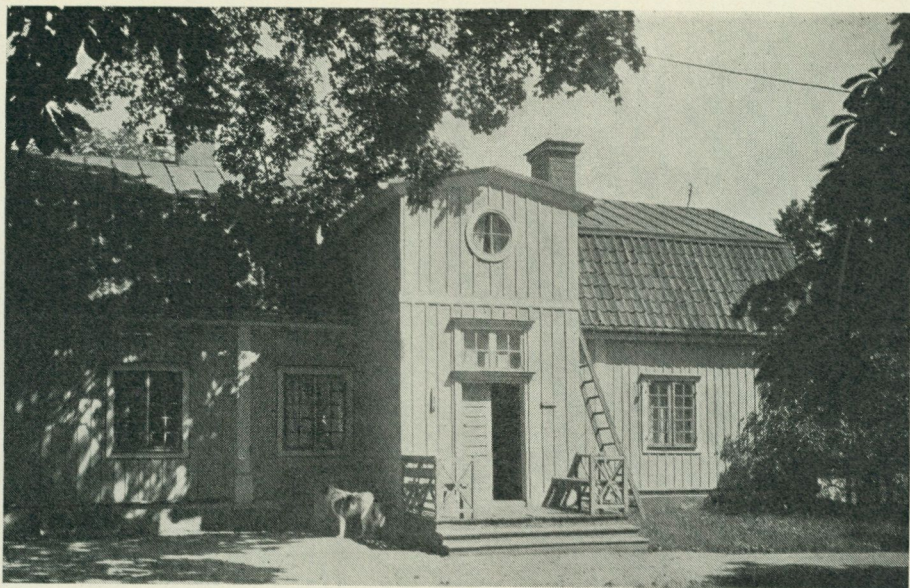

Bild 19. Manbyggnaden på Årsta holmar, södra fasaden. Foto S:t Erik 1925.

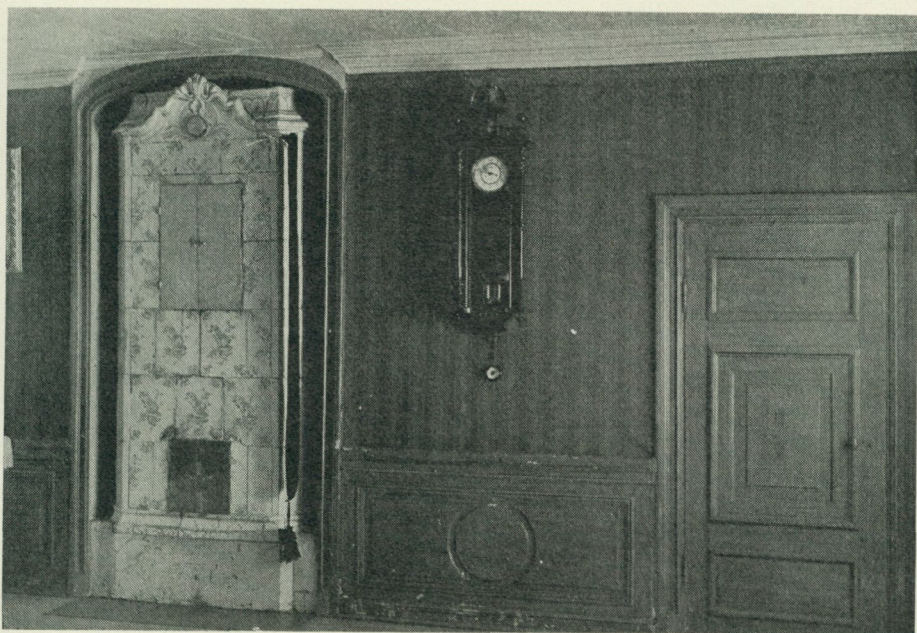

Bild 20. Interiör från salen i Årsta holmars manbyggnad. Kakelugn med blå dekor, panel och dörr från mitten av 1700-talet. Foto S:t Erik 1925.

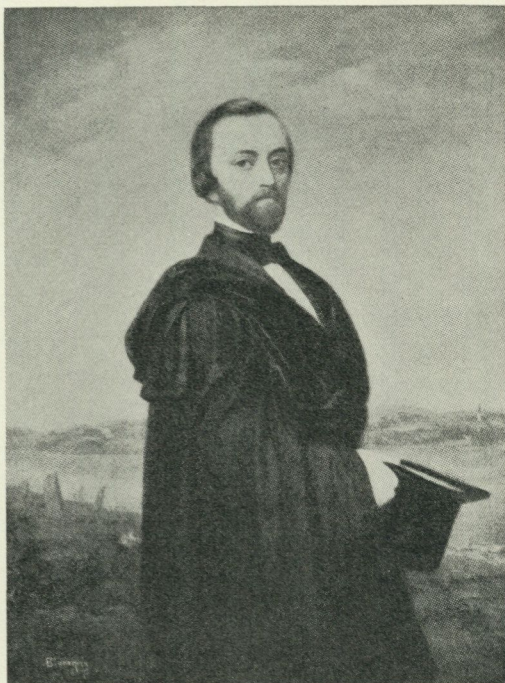

Bild 21. G. O. Hyltén-Cavallius efter oljemålning av J. O. Blommér. Porträttet målat 1847, d. v. s. fyra år före flyttningen till Årsta holmar.

Kempensköld, kaptan Kirstein m. fl. Mot slutet av sitt liv skriver värdinnan i sin dagbok vemodigt om denna tid, då "man mera otvungit än nu lefde i Sällskap med goda människor af alla Classer och hörde Bellmans muntra Poetiska verser, tillika med Musicanter och kanonernas dån till långt in på aftonen. Nu var här tyst."

Då hon, bliven änka, 1829 gör en av sina vanliga höstpromenader i vagn till Djurgården, beser man även den nyligen avtäckta bysten av skaldevännen. "Jag fant mycken likhet i Phisionomien", skriver hon. Som ofta avslutades turen med att man "promenerade omkring på Burgmans Skantz".

När läkaren och skalden Herman Säterberg på 1850-talet gästade sin vän på Årsta holmar, dåvarande amanuensen vid Kungl. biblioteket, Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, och där före-

Bild 22. Sophie Hyltén-Cavallius, född Hæggeström, vid 19 års ålder. Efter oljemålning av J. O. Blommér 1847.

läste sin älskvärda vådevill "Bellman", kunde han knappast ana, att Bellman själv mången gång låtit sina sånger ljuda i samma sal, bild 20. Här hade Bellman vänner sedan sin Årstatid. Ett livligt umgänge pågick nämligen under årens lopp mellan herrgården och holmarna. Dessa kallades ofta för "Robsahms holmar" efter innehavaren på 1760-talet, ägaren till Tanto sockerbruk kommissarien Robsahm. När detta senare 1775 blev kronobränneri, blir det kamreraren i bränneridirektionen Jacob Möller, bosatt vid Tanto, som begagnade Årsta holmar till sommarnöje. Efter dennes död 1798 bebos de året om av en kungl. sekreter Schoerbing, av vilkens arvingar Hyltén-Cavallius köper dem i november 1850.¹

¹ Data rörande Årsta holmars fastighetsförhållanden ha benäget lämnats mig av arkivarien dr Ernst Nygren.

Vid en festlig tillställning på holmarna hos kamrer Jacob Möller (1785) har Bellman första gången stämt upp den roliga, krumbuktande och bugande bordsvisa, den "Måltids-Sång" till värdfolkets ära, vilken sedan kom att intagas i Fredmans sånger som den nionde: "Nå, ödmjukaste tjenare, gunstig Herr Vård!" Med sin lätta, livliga melodi gör denna visa ett intryck av betagande grace.

Den glada gästfrihet, som då utövades på holmarna, kom att fullföljas av Hyltén-Cavallius i rikt mått. Wärend och Wirdarnes författare talar i sina Minnen om, hur frigjord och lycklig han kände sig därute. "Den enkla glädjen i vårt undangömda tjäll", skriver han, "fångade hvar och en som der inträdde, och dessa voro många." Det "enkla tjället", manbyggnaden på Årsta holmar, är än i dag samma gula envåningsbyggnad med brutet tak, som uppförts av kanslirådet Berch, bild 19. Även i det inre bevaras åtskilliga detaljer från byggnadstiden, bröstpanel, dörrar, foder, skåp och i salen en blådekorerad kakelugn av rokokotyp, bild 20. Här drog Hyltén-Cavallius in på våren 1851 med sin 22-åriga maka Sophie Hægström, bild 22, dotter till den kände bokförläggaren.

Vid denna tid blomstrade ännu det av Hyltén-Cavallius och Mandelgren stiftade Konstnärsgillet, en sammanslutning av mest yngre konstnärer, litteratörer och konstvänner, som särskilt ville verka för utvecklandet av sinnet för nordisk konst, närmast en mytologiskt betonad. De år det unga paret bodde på holmarna (1851—1856) blev deras hem därför, med den entusiastiske och mångsidigt begåvade värden, bild 21, och den musikaliska unga frun, en gärna uppsökt samlingsplats för det dåtida Stockholms vad vi nu skulle kalla "kulturella kretsar". Där syntes mannens högt skattade medutgivare av "Svenska folksagor och äfventyr", den kände folkloristen George Stephens, vidare Arvid August Afzelius, som kanske vid dessa besök inspirerades till sin ovan citerade uppsats om Årsta och Birger Jarl, bibliotekarierna Ahlstrand och Arwidsson, författare som Onkel Adam, Blanche, G. H. Mellin och Ridderstad, konstnärerna Billing, Billmark och Mandelgren m. fl. Hit kom också den glade skäm-

taren Johan Jolin. De interiörer Hyllén-Cavallius lämnar från dessa år av intensivt litterärt och musikaliskt umgänge påminna osökt om en annan liknande miljö här ute från senare tid, den Linnellska kretsen på "Lyran" bortom Hägersten, på 1870- och 80-talen medelpunkten för ett förfinat sällskapsliv, där särskilt det musikaliska inslaget dominerade. Hade holmarna haft sin Bellman, blev den unge Snoilsky "Lyrans" skald.

Den som i dag ser de lummiga holmarna ligga där ute i Årstaviken med manbyggnaden skuggad av ståtliga kastanjer, kan nog förstå Herman Säterbergs förtjusta uttalande om stället, som "låg der ute på holmen som 'Lycksalighetens ö' och liknade ingenting bättre än en ljuf dröm."

"Estenbergs första försök at måla, 1798", står det med svart textning i nedre högra hörnet av Årstatavlan. Han borde tillagt "i olja", ty redan tidigt blev han en god akvarellist och gouachemålare. I den vägen presterade han senare förträffliga saker. Det finns gouacher av honom efter Desprez, som äro utsökta. Som landskapsmålare i olja skulle Estenberg säkerligen också nått mycket långt, förutsatt att Årstatavlan verkligen är vittnesgill i detta fall. Landskapets mittparti är nämligen, som vi tidigare antytt, så väl målat och skiljer sig även i fakturen på ett så frappant sätt från övriga delar av tavlan, att man måste fråga sig, om det icke rent av utförts av en annan, vanare hand. Vems denna i så fall kunnat vara, är av flera skäl icke lätt att gissa. Där är ett utsökt luftperspektiv, läckra, pastellartade lokalfärger och en blond fräschör över vik och stränder, som man icke väntar sig vid denna tid. Det är icke längre Sevenboms eller Hilleströms missfärgade grönska eller stela arkitektur — leksakshus med knallröda tak — icke Martins fördrömda landskapsidyll med soldis eller teaterbelysning. Det är den bästa "pleinairism" man kan tänka sig, och är Estenberg mästaren till detta, måste man beklaga, att han icke blev landskapsmålare.

Den inramande förgrunden däremot är konventionell med sina tunga, mörka sidopartier och anhopningen i hörnen av alla dessa stora groblad, tistlar, stubbar och stenar, som hörde till

tidens schablon. Så där skulle Hilleström d. y., Korn, Belanger ha lagt upp ett landskap. Men just här visar sig också nybörjaren. Lövmassorna äro fullkomligt kompakta och föga utarbetade. Eller kanske de äro resultatet av de "vaknätter" målaren talar om? På den stora björken till höger, som är mest utförd, har lövverket redan den rostbruna anstrykning, som senare blev Fahlcrantz speciella signatur. Hela kompositionen är givetvis påverkad av dekorationsstudierna under Desprez, vilka man naturligt nog annars mest spårar i utförandet av monumentet och galären. Det förra vittnar föga lyckligt om epigonens vana att spela för fullt register, här i glädjen över tillägnandet av hela den klassiska apparaten, troligen i första hand förmedlad av Piranesiska planschverk. Några klumpigt placerade, moderna inslag göra icke saken bättre. Skeppet är mycket säkert målat, men sköldarna ha fått en något såsig färg, som står fullt mot den brokiga skeppssidan. Sämst har Estenberg lyckats med det levande staffaget — fränsett skatan, vilken gott skulle kunna försvara sin plats i något ornitologiskt verk.

Årstatavlans hemlighet ha vi icke lyckats avslöja med föreliggande uppsats, men åtminstone några detaljer av det fantastiska skådespelet ha klarnat. Så länge fru von Schnells "uttydning" saknas, lär nog innebörden av Årstafruns "stora Tafla" i Totties malmgård på Skansen allt fortfarande förbli en olöst gåta.

Bild 23. Svenska akademiens Bellmansmedalj slagen över skalden 1849. Fränsidan. Efter litografi.